

WYBRANE PROBLEMY SPOŁECZNO-EKONOMICZNE ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Irena Kociszewska

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Abstrakt. W artykule podjęto próbę określenia przesłanek poprawy zagospodarowania zasobów pracy w rolnictwie. Wymagało to charakterystyki zmian w liczbie ludności oraz w zatrudnieniu w rolnictwie z uwzględnieniem pracujących w tym dziale. Przedstawiono też ogólną charakterystykę bezrobocia na obszarach wiejskich. Udokumentowano tezę, że wielofunkcyjny rozwój tych obszarów i wielozawodowość rolników to przesłanki pomniejszenia bezrobocia w rolnictwie. Ustalono, że stan infrastruktury oraz niski poziom przygotowania zawodowego ludności wiejskiej stanowią istotną barierę rozwoju gospodarczego wsi. Szansa na poprawę sytuacji wynika z realizacji działań dostosowawczych zawartych w programach rolno-środowiskowych z lat 2004-2007 i 2013.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie zasobów ludzkich, bezrobocie, fundusze UE, wielofunkcyjny rozwój

WPROWADZENIE

W opracowaniu tym skupiono się na analizie i ocenie podstawowych tendencji zmian w liczbie ludności wiejskiej i rolniczej oraz w zatrudnieniu tej ludności z uwzględnieniem osobliwości bezrobocia na wsi. Określono też przesłanki rozwoju wielozawodowości na obszarach wiejskich.

Obszary wiejskie to terytorium o gęstości zaludnienia mniejszym niż 100 osób na km². Ze względu na to, że często ulegają zmianom zarówno granice administracyjne wsi i miast, jak i liczba ludności w poszczególnych latach, nie może być dokładnie określona ich powierzchnia. Według spisu powszechnego, w 2002 roku zajmowały one

291,4 tys. km², co stanowiło 93% powierzchni Polski. Obejmowały one 38,1% terytorium kraju, 42,8 tys. wsi oraz 14 tys. kolonii i przysiółków.

Z uwagi na to, że zmiany w liczbie ludności wiejskiej, a także w zatrudnieniu w rolnictwie, zostały szczegółowo przedstawione w literaturze przedmiotu w odniesieniu do lat 2000-2006 [Frenkel i Rosner 2001, Frenkel 2005 a, b, 2008, 2010], w tym ujęciu analizą objęto głównie lata 2006-2009, odwołując się czasem do lat wcześniejszych, aby pogłębić ocenę badanych problemów.

ZMIANY W LICZBIE LUDNOŚCI WIEJSKIEJ

Z punktu widzenia podjętego tematu bardzo przydatna do analiz jest ocena zmian w liczbie ludności wiejskiej. Lata powojenne charakteryzowały się spadkiem ogólnej liczby ludności kraju, ale cały jej ubytek skoncentrował się w miastach. Na wsi liczba ludności zaczęła rosnąć. W 2000 roku na wsi było 14 584 tys. osób, a w 2009 roku było już 14 899 tys.

Udział mieszkańców wsi w ogólnej liczbie ludności kraju był stabilny i wynosił w 2006 roku – 38,6%, w 2008 roku – 38,9%, a w 2009 roku – 39,0%. Udział ludności wiejskiej w ogólnej liczbie ludności wzrósł w latach 2006-2009 o 0,4 pkt proc. W badanym okresie absolutna liczba ludności wiejskiej w poszczególnych województwach zmieniała się nierówno, w 11 województwach nastąpił wzrost – od 0,1 – w województwie łódzkim do 2,5 pkt proc. – w pomorskim. Natomiast w czterech województwach miał miejsce niewielki spadek – od 0,3 pkt proc. w województwie lubelskim do 0,6 pkt proc. w województwach podkarpackim i podlaskim.

Według Frenkla [2005 b, s. 176-180], zmiany absolutnej liczby ludności wiejskiej stanowią wypadkową działania następujących czynników: ruchu naturalnego ludności, migracji wewnętrznych między miastem a wsią i migracji zagranicznych oraz zmian w podziale administracyjnym kraju w układzie miasto-wieś. Szczegółowe badania tego autora dowiodły, że ostatnie lata przyniosły istotne zmiany zarówno pod względem demograficznym, jak i w odniesieniu do sytuacji na rynku pracy. Zarówno na wsi, jak i w miastach pojawiły się oznaki wychodzenia z długotrwałej i głębokiej depresji urodzeń, wyraźnie wzrosło zatrudnienie i spadło bezrobocie [Frenkel 2010, s. 45]. Wpływ wskazanych przez Frenkla czynników na zmiany liczby ludności wiejskiej w latach 1991-2000 charakteryzuje w sposób syntetyczny bilans ludności wiejskiej. Według tego autora, ogólna liczba ludności wiejskiej zwiększyła się w tym okresie o około 200 tys. osób. W głównej mierze było to wynikiem przyrostu naturalnego. Dwukrotnie słabiej wpłynęło na ten wzrost saldo migracji czasowych. Przyrost liczby ludności w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku był prawie pięciokrotnie mniejszy niż w pierwszej. Różna też była rola poszczególnych czynników zmian. W znacznie większym stopniu przyczyniły się do nich zmiany podziału administracyjnego. Od 2000 roku zaznaczyły się one po raz pierwszy nie na rzecz spadku, ale wskazały na wzrost liczby ludności wiejskiej – migracje na wieś. Migracje te były wówczas drugim po przyroście naturalnym istotnym czynnikiem wzrostu liczby ludności wiejskiej. Według badań Frenkla [Frenkel 2010, s. 50-51], można stwierdzić, że w latach 2004-2008 migracje na pobyt stały i przyrost naturalny wpłynęły na wzrost liczby ludności wiejskiej. Natomiast w odróżnieniu od migracji wewnętrznych, migracje zagraniczne wpływały na

zmniejszenie się liczby ludności wiejskiej. Na pobyt stały w 2008 roku wyjechało ze wsi 4,7 tys. osób. Na pobyt czasowy (2-3 miesiące), w latach 2006-2008, opuściło wieś 25,8 tys. osób. W 2008 roku najczęściej migrowały osoby w wieku 20-34 lat. W migracjach na pobyt stały stanowiły one 43,6% , a w migracjach czasowych 85,6% [Frenkel 2010, s. 52]. Szczegółowe dane dotyczące przyrostu naturalnego ludności wiejskiej, salda migracji wewnętrznych i zagranicznych oraz salda zmian administracyjnych w latach 2008-2010 zawarto w tabeli 1.

Tabela 1. Struktura zmian populacji ludności wiejskiej w latach 2008-2010
Table 1. Dynamics of population structure in rural areas in 2008-2010

Lata Years	Przyrost naturalny na wsi Natural increase in rural areas	Saldo migracji Total net migration			Zmiany podziału administracyjnego Changes of administrative division
		razem total	w tym – of which		
			migracje wewnętrzne internal migration	migracje zagraniczne international migration	
2008	22,5	34,1	38,9	-4,7	9,5
2009	18,0	41,4	41,4	0,3	18,0
2010	20,4	45,0	46,0	0,1	20,0

Źródło: Rocznik Demograficzny [2011].
Source: Demographic Yearbook [2011].

Według przytoczonych wskaźników populacja ludności wiejskiej w latach 2008-2010 nadal charakteryzuje się tendencją wzrostową.

ZATRUDNIENIE LUDNOŚCI WIEJSKIEJ W LATACH 2007-2009

Głównym miernikiem zmian w zaangażowaniu ludności na rynku pracy są wskaźniki zatrudnienia. Jest to procentowy udział osób pracujących w ogólnej liczbie ludności danej kategorii – wieku, płci i miejsca zamieszkania. Według obliczeń Frenkla [2010, s. 55], na podstawie Badań Aktywności Ekonomicznej Ludności (BABEL) GUS, zatrudnienie ludności wiejskiej w latach 2007-2009 kształtowało się następująco:

- wskaźnik zatrudnienia na wsi osób w wieku 15 lat i więcej zwiększył się o 1,9 pkt proc. (z 48,9 do 50,8%).
- największy wzrost – o 3,2 pkt proc. – odnotowano w grupie wieku 25-54 lat, gdzie (wzrósł z 74,1 do 77,3%). Natomiast niewielki wzrost tego wskaźnika – 1,2 – wystąpił w grupie młodzieży i osób w wieku przedemerytalnym – o 1,6 pkt proc. Wśród emerytów zanotowano spadek tego wskaźnika o 0,4 pkt proc.

W objętym badaniem okresie wskaźniki zatrudnienia na wsi nieco szybciej rosły wśród ludności bezrolnej niż wśród użytkujących gospodarstwo rolne. W pierwszej grupie o 0,9%, a w drugiej o 0,8%. Był on wprawdzie niższy wśród ludności bezrolnej i wynosił w 2009 roku 41,8%, a dla użytkowników gospodarstwa rolnego – 63,0%. Wskaźniki te nie są w pełni porównywalne ze względu na odmienność stosunków pracy

rynkowej w pierwszej i rodzinnej w drugiej populacji. Wojewódzkie zróżnicowanie wskaźników zatrudnienia jest nieco inne niż wskazane wcześniej zróżnicowanie ludności. Zwiększył się on prawie we wszystkich województwach zarówno wśród ludności bezrolnej, jak i rolniczej. W 2009 roku kształtował się on w pierwszej grupie: od 31,8% w województwie lubelskim do 46,8% w województwie mazowieckim, natomiast w grupie rolników od 54,0% w województwie śląskim do 68,3% w województwie lubelskim. Wskaźniki zatrudnienia bezrolnych we wszystkich województwach były niższe na wsi niż w miastach. Zmiany wskaźników zatrudnienia były uzależnione od koniunktury gospodarczej kraju, a głównie od zmian PKB, który uległ zmniejszeniu – z 5,0% w 2008 roku do 1,7% w 2009 roku [Frenkel 2010, s. 57].

PRACUJĄCY W ROLNICTWIE

Jak wynika z obliczeń Frenkła [2010, s. 58-61], w latach 2007-2009 odsetek pracujących w rolnictwie zmniejszył się z 15,0% w 2007 roku do 13,4% w 2009 roku, w tym w rolnictwie indywidualnym z 13,8 do 12,5%. Wśród ogółu ludności wiejskiej nastąpił spadek liczby pracujących z 36,0 w 2007 roku do 32,1 w 2009 roku, a w rolnictwie indywidualnym – z 33,9 do 30,3%.

Wśród pracujących mieszkańców wsi przeważali mężczyźni. Udział kobiet w 2007 roku wynosił 43,0%, a w 2009 roku – 42,0%. Ten 1 pkt proc. spadku dotyczył tylko pracujących poza rolnictwem indywidualnym, a w samym rolnictwie odsetek kobiet zwiększył się z 45,3 do 46,9%. Odsetki pracujących w rolnictwie, według wieku, w 2009 roku kształtowały się następująco: zaznaczył się większy udział osób w wieku 54-64 (43,2%), pracujących w rolnictwie indywidualnym, a znacznie mniejszy, bo 29,2-procentowy, osób bezrolnych. W strukturze wieku ogółu pracującej ludności wiejskiej osoby w wieku 18-44 lata stanowiły w 2009 roku 63,3% ludności. W starszym wieku produkcyjnym było 33,4%, natomiast w wieku emerytalnym było ich tylko 3%. Jak ustalił Frenkel [2010, s. 61], spadek odsetka pracujących w rolnictwie indywidualnym, w latach 2007-2009, objął większość województw z wyjątkiem dolnośląskiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego, a także małopolskiego i mazowieckiego. Spadek ten dotyczył zarówno udziału pracujących w rolnictwie indywidualnym, jak i ogółu pracującej ludności wiejskiej. W skali kraju, wśród pracujących w rolnictwie na wsi w latach 2007-2009, udział ten zmniejszył się o 3,6 pkt proc., a w populacji ogółu pracującej ludności wiejskiej – tylko 1,3 pkt proc.

W układzie według województw, najniższe i spadkowe w latach 2007-2009 udziały pracujących w rolnictwie indywidualnym, zarówno w skali kraju, jak i na wsi, miało województwo śląskie, odpowiednio 2,1 i 8,4% (w 2009 roku). Natomiast najwyższe w skali kraju (w 2009 roku) – województwo lubelskie 27,7%, a na wsi – 47,5%; w województwie podlaskim – 26,3% (kraj) i 59,0% (wieś). Spadek udziału w województwie śląskim w skali kraju wynosi 0,6 pkt proc., a na wsi 4,3 pkt proc. Natomiast w województwie lubelskim w kraju 6,1 pkt proc., a na wsi 8,1 pkt proc.; w podlaskim 0,6 pkt proc. w kraju, a na wsi 5,2 pkt proc.

OSOBLIWOŚCI BEZROBOCIA NA OBSZARACH WIEJSKICH

Obszary wiejskie są dotknięte problemem wysokiego – ukrytego i jawnego – bezrobocia. Od początku okresu transformacji następuje różnicowanie się gospodarstw rolnych. Z jednej strony, ma miejsce koncentracja produkcji, która pociąga za sobą uwalnianie nadwyżek zasobów pracy z rolnictwa, a z drugiej – pozostaje bardzo duża liczba małych gospodarstw rolnych, które nie przynoszą wystarczającego dochodu zabezpieczającego ekonomicznie ich właścicieli. Podstawowym problemem obszarów wiejskich jest obecnie niska produktywność w rolnictwie (połączona z jawnym i ukrytym bezrobociem) oraz niewystarczająca liczba miejsc pracy poza rolnictwem [Kociszewska 2010, s. 41].

Nie ma konsekwentnej polityki przeciwdziałania bezrobociu w ramach działań urzędów administracji zarówno państwowej, jak i samorządowej. Ludność wiejska nie jest w stanie samodzielnie doprowadzić do poprawy sytuacji na rynku pracy. Jednak tworzenie nowych miejsc pracy dla rozwoju terenów wiejskich w dużym stopniu zależy od aktywności zawodowej i społecznej mieszkańców wsi [Kalinowski 2004, s. 17].

Obecnie, na rynku pracy obserwuje się brak możliwości szybkiej absorpcji wiejskich nadwyżek pracy poza wieś, gdyż skupione w miastach, lokalne rynki pracy to miejsca, gdzie wiejscy bezrobotni przegrywają konkurencję z miejskimi. Ponadto inwestorzy, z uwagi na większą mobilność zasobów pracy, chętniej tworzą nowe miejsca pracy w miastach. Dużym utrudnieniem jest właśnie mała mobilność ludności wiejskiej w Polsce, co przy braku odpowiedniej infrastruktury mieszkaniowej utrwała bezrobocie nie tylko na terenach wiejskich, lecz także w całym kraju. Oprócz tego, migrację z rolnictwa utrudnia gorszy dostęp do edukacji i tym samym niższe wykształcenie ludności wiejskiej. To zwiększa przewagę ludności miejskiej w konkuroowaniu o atrakcyjne miejsca pracy [Kociszewska 2002, s. 131-140]. Nie bez znaczenia są tu rosnące koszty kształcenia w szkołach średnich i wyższych – obejmujące koszty dojazdów, zakwaterowania i wyżywienia – dla uboższej ludności rolniczej. Wszystko to sprawia, że rozwiązywanie problemów zagospodarowania zasobów pracy na wsi wymaga zaangażowania się organizacji pozarządowych i lokalnych działań w sferze rozwoju przedsiębiorczości gospodarczej. Od umiejętności pobudzania aktywności gospodarczej zależy późniejszy rozwój terenów wiejskich danej gminy, powiatu czy województwa. Współpraca władz gminnych i podmiotów gospodarczych ze środowiskiem lokalnym powinna obejmować zagadnienia z dziedziny, doradztwa dla osób poszukujących pracy, doskonalenia zawodowego, pomocy w przekwalifikowaniu czy też tworzeniu ośrodków rozwoju przedsiębiorczości [Kalinowski 2004, s. 7].

Niedostosowanie zasobów pracy do warunków panujących na lokalnym rynku pracy to jedna z przyczyn wzrostu liczby osób ze statusem bezrobotnego. Wynika to z różnicy między kwalifikacjami wymaganymi przez pracodawców, a tymi, które posiadają pracownicy, a także z niskiej mobilności przestrzennej osób poszukujących pracy [Narodowy Spis... 2004]. Takie zjawisko coraz częściej jest obserwowane na obszarach wiejskich, gdzie – według GUS – liczba bezrobotnych w 2002 roku wynosiła 1,3 mln osób, stanowiąc tym samym 35,1% ogólnej liczby bezrobotnych i kształtując stopę bezrobocia na poziomie 19,8%. Największy odsetek osób pozostających bez pracy jest widoczny w województwach zachodniopomorskim (35,6%) i warmińsko-mazurskim (36,5%). Warto zaznaczyć, że na tych terenach odnotowano również największy udział bezrobotnych w grupie ludności aktywnej ekonomicznie w wieku 15 lat i więcej. Jedną z przy-

czyn takiego zjawiska, jest fakt, iż na północy i zachodzie Polski było mocno rozwinięte rolnictwo skolektywizowane oraz działało wiele państwowych i spółdzielczych gospodarstw rolnych, które zostały zlikwidowane w latach dziewięćdziesiątych XX wieku [Frenkel 2008, s. 192].

W latach 2000-2007 wskaźnik zatrudnienia i stopa bezrobocia (ludności wiejskiej) wykazywały różne tendencje. W pierwszej połowie tego okresu, tj. w latach 2000-2003, ten pierwszy wykazywał tendencję zniżkową (z 49,0 do 45,9%), a stopa bezrobocia tendencję zwykłą (z 14,6 do 17,8%). Natomiast w latach 2004-2007 wskaźnik zatrudnienia zwiększył się do 49,2%, a stopa bezrobocia zmniejszyła się do 9,2% wśród ludności rolniczej i bezrolnej. Głównym czynnikiem tych zmian, jak stwierdza Frenkel [2008], było znaczne przyspieszenie tempa wzrostu gospodarczego i nasilenie migracji zagranicznych. Wpływ na poprawę sytuacji na wiejskim rynku pracy, w latach 2004-2007, miało zmniejszenie się przyrostu ludności w wieku produkcyjnym w miastach, co korzystnie wpłynęło na możliwości zatrudnienia ludności wiejskiej. Poprawa sytuacji na rynku pracy objęła wszystkie województwa. Prawie w każdym z nich wskaźniki zatrudnienia były wyższe, a stopa bezrobocia niższa. Dotyczyło to zarówno rolników, jak i ludności bezrolnej. Najbardziej z tych zmian skorzystali mężczyźni i osoby w wieku 18-44 lat [Frenkel 2008, s. 187].

Na obszarach wiejskich, obok bezrobocia rejestrowanego, występuje *bezrobocie ukryte*. Wynika ono z faktu, iż w Polsce właściciele i posiadacze gospodarstw rolnych o powierzchni użytków rolnych powyżej 2 ha przeliczeniowych nie mogą rejestrować się jako bezrobotni. Dane szacunkowe informują, iż z tego tytułu w rolnictwie indywidualnym ok. 1 mln osób pozostaje bez pracy [Kociszewska i Szydło 2005, s. 443-445]. Dokładne obliczenie wskaźników bezrobocia dla mieszkańców obszarów wiejskich nie jest możliwe. Jest to spowodowane faktem, że część osób jest rejestrowana jako bezrobotni, mimo posiadania przez nich pracy bądź innego źródła utrzymania. To grupa blisko 20,0% ogółu bezrobotnych, którzy utrzymują się z zasiłków lub handlu na bazarach itp. Ponadto ok. 10,0% niepracujących jest zaliczanych do osób tzw. wielokrotnie bezrobotnych; czyli pracujących przez okres pozwalający na otrzymanie świadczenia, po którym zwalniają się z pracy, bądź kontynuują ją nielegalnie [Polska... 2004].

Bezrobocie na terenach wiejskich jest większe niż w miastach, jeżeli w porównaniach uwzględnimy poziom bezrobocia ukrytego. Stosowane obecnie instrumenty polityki rolnej nie są w stanie przyczynić się do radykalnej poprawy na rynku pracy na terenach wiejskich [Kociszewska i Szydło 2005, s. 443-445].

PRZESŁANKI ROZWOJU WIELOZAWODOWOŚCI NA OBSZARACH WIEJSKICH

Wielofunkcyjność rozwoju wsi jest różnorodnie definiowana. W szerokim ujęciu oznacza ona dywersyfikację produkcji zarówno w obrębie rolnictwa, jak i poza rolnictwem, szerokie wykorzystanie przestrzeni wiejskiej, zmianę relacji między miastem a wsią, ochronę środowiska i krajobrazu oraz dziedzictwa kulturowego. Najczęściej jednak jest rozumiana jako proces powstawania na obszarach wiejskich różnego typu przedsiębiorczości związanej z obsługą rolnictwa i rozwojem usług dla ludności wiejskiej oraz agroturystyki adresowanej do mieszkańców miast [Abramowicz 2005, s. 22].

Badane zagadnienie ma obszerną literaturę, gdyż opis wielu procesów zachodzących na obszarach wiejskich z nią się łączy [np. Wilkin 2005, 2008 i inne]. Często są przedstawiane rozmiary tego zjawiska, przyczyny i uwarunkowania jego rozwoju w Polsce w okresie transformacji, a także w kontekście integracji z UE. Wskazuje się na to, że wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w Polsce będzie uwzględniał zróżnicowanie struktur i funkcji gospodarczych wsi oraz coraz mniejszą rolę samego rolnictwa.

Nadal istotna jest też wielofunkcyjność rolnictwa. Jak stwierdza Wilkin [2010, s. 23-25], wielofunkcyjność rolnictwa należy odróżnić od wielozawodowości gospodarstw rolnych, która polega na tym, że osoby prowadzące działalność rolniczą podejmują płatne zajęcia poza gospodarstwem. Dodatkowe zajęcia są podejmowane przede wszystkim przez użytkowników małych gospodarstw rolnych. Wielozawodowość utrzymuje się we wszystkich krajach europejskich, z różnym nasileniem, które zależy od profilu produkcyjnego gospodarstwa. Największą wielozawodowością charakteryzują się gospodarstwa zajmujące się hodowlą bydła, owiec oraz produkcją zbóż. Znacznie rzadziej występuje ona w wyspecjalizowanych gospodarstwach mleczarskich i ogrodniczych.

Wielozawodowość jest najczęściej skoncentrowana na terenach zurbanizowanych. Od wielozawodowości Wilkin odróżnia dywersyfikację działalności ekonomicznej, która występuje na ogół w gospodarstwach dużych. Gospodarstwa te, mając zgromadzone duże zasoby produkcyjne, nie są w stanie w pełni ich wykorzystać jedynie w działalności rolniczej. Muszą więc skorzystać z usług pośredników (np. szeroko pojętego marketingu) [Wilkin 2010, s. 24]. Pozaekonomiczne funkcje rolnictwa stają się celem publicznego wsparcia dla rolnictwa i dowodzą, że zachowanie bioróżnorodności wskazuje na konieczność ograniczenia władzy rynku [Wilkin 2010, s. 24]. Społeczeństwo, zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych, oczekuje od rolników szerokiej gamy dóbr i usług, dobrej jakości żywności w atrakcyjnych cenach, a część tych dóbr nie ma charakteru dóbr rynkowych. Rodzi to skłonność do zaakceptowania publicznego wsparcia dla rolników produkujących dobrą żywność, np. z zachowaniem norm ochrony środowiska. Pozwala to na uzasadnienie odpowiedniej polityki rolnej i protekcjonizmu rolnego [Kłodziński 2008, s. 24].

Obszary wiejskie charakteryzują się niskim poziomem infrastruktury technicznej i społecznej oraz znacznym zróżnicowaniem regionalnym w tym zakresie, co stanowi podstawowe bariery ich rozwoju. Duże zapóźnienia występują w rozwoju sieci gazowej, elektrycznej, telefonicznej [Pięcek 2002]. Słabo rozwinięta infrastruktura techniczna na wsi jest jedną z najpoważniejszych barier rozwoju obszarów wiejskich. Nieodpowiedni stopień rozwoju infrastruktury nie tylko obniża standard życia i gospodarowania, lecz także decyduje o atrakcyjności obszarów wiejskich dla inwestorów. Bariery kapitałowe oraz ograniczone możliwości finansowe lokalnych samorządów nie sprzyjają rozwojowi infrastruktury. Pomimo odnotowanego w ostatnich latach rozwoju infrastruktury wsi, potrzeby w tym zakresie są nadal bardzo duże, a występujące silne zróżnicowanie regionalne w poziomie wyposażenia jest związane ze strukturą agrarną na terenach wiejskich oraz ze zdolnościami adaptacyjnymi regionu. Dynamika zagospodarowania infrastrukturalnego i rozwoju gospodarczego terenów wiejskich zależy także od lokalnej aktywności społecznej oraz efektywnego wykorzystywania uzyskanych środków finansowych. Wielozawodowość rolnictwa, jako problem badawczy, łączy się ze zrównoważonym rozwojem rolnictwa i obszarów wiejskich. Jak stwierdza Wilkin [2008, s. 39]: „Rolnictwo jest głęboko związane z tkanką społeczno-ekonomiczną i kulturową naszego kraju i wszechstronne zbadanie wielofunkcyjności rolnictwa mogłoby stanowić

wkład nauki polskiej i ogólnie naszego kraju do dyskusji prowadzonej na forum UE i WTO o przyszłości wspólnej polityki rolnej UE i znaczenia rolnictwa dla polskiej i wspólnotowej społeczności”. Wielofunkcyjność rozwoju wsi była i jest przedmiotem badań i wielu publikacji w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa.

Powinien się rozwijać skup i przetwórstwo produktów rolnych, w tym marketing żywności ekologicznej w małych firmach, zlokalizowanych na terenach wiejskich lub w pobliskich miasteczkach, agroturystyka, usługi dla ludności, takie jak: krawiectwo, fryzjerstwo itp., oraz usługi produkcyjne dla rolnictwa. Drogami rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej może być gospodarka wodna, infrastruktura komunalna, budownictwo mieszkaniowe, ochrona środowiska, rzemiosło oraz infrastruktura społeczna. By powstały miejsca pracy w wyżej wymienionych dziedzinach musi być popyt na produkty będące efektem działalności tego typu firm. Jednak w sytuacji nierównomiernego rozmieszczenia PKB *per capita* między miastem a wsią i trwającego całe dziesięciolecie dysparytetu dochodów ludności wiejskiej oraz jej negatywnej selekcji z punktu widzenia przedsiębiorczości i wykształcenia (ludzie przedsiębiorczy łatwiej znajdują pracę w mieście), trudno oczekiwać, by miejsca pracy na wsi powstały szybko.

Aktywizacja osób bezrobotnych na poziomie lokalnym, skorelowana z odpowiednimi programami szkoleniowymi, przyniesie wymierne efekty dla całej społeczności wiejskiej, umożliwiając znalezienie pracy poza dotychczasowym miejscem zamieszkania. Takie procesy, realizowane m.in. na terenach wiejskich, pozwolą zwiększać liczbę miejsc pracy, a tym samym stanowią podstawę rozwoju małych i średnich firm. Te jednostki gospodarcze dzięki swej elastyczności i większej niż duże korporacje zdolności adaptacyjnej, odgrywają znaczącą rolę w gospodarce oraz w rozwoju wsi i wielozadaniowości rolnictwa.

Obecnie, pomimo znaczących inwestycji, tj. dopływu środków z programów unijnych SAPARD i PHARE oraz programów operacyjnych, tj. SPO Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego i rozwój obszarów wiejskich (SPO ROL), SPO Rozwój zasobów ludzkich, SPO Wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw, Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego (ZPORR), a także pożyczek udzielonych przez Bank Światowy „ASAL 300”, rozwój infrastruktury technicznej na wsi jest nadal niezadawalający. Jest on podstawową przesłanką zrównoważonego rozwoju wsi. Rozwojowi temu sprzyja potencjał produkcyjny i ekonomiczny oraz wolne zasoby pracy na obszarach wiejskich, gdyż stymuluje rozwój potencjału produkcyjnego [Pięćek 2002].

Badania Rosner [2009], dotyczące stopnia wykorzystania funduszy unijnych, pozwalają na postawienie hipotezy, że niektóre instrumenty polityki przestrzennej służące wzrostowi spójności w rzeczywistości oddziałują na wzrost dysparytetów rozwojowych. Jak stwierdza Rosner [2009], procedura przyznawania środków unijnych, skierowana jest na wzmocnienie regionów słabiej rozwiniętych, nie spełnia swojego zadania. Środki wsparcia trafiają bowiem do ośrodków, które lepiej opracowują wnioski dotyczące dotacji z różnych programów, pozwalających zdobyć dofinansowanie z tzw. inwestycji własnych gminy, a ośrodki słabsze są pomijane. Polityka spójności w praktyce nie prowadzi do wzmocnienia wsi biednych, położonych peryferyjnie, lecz pogłębia niespójność [Rosner 2009, s. 105-106]. Inne badania wskazują na korzystne aspekty integracji z UE. Fedyszak-Radziejowska [2009] ustaliła, że integracja z UE spowodowała przyspieszenie procesu korzystnych zmian mentalnych na polskiej wsi. Rolnicy po raz pierwszy od 1989 roku uwierzyli w swą przyszłość oraz stabilność europejskiej

polityki rolnej. „To wystarczyło, by stali się podobni w swoich poglądach i nastrojach do całego społeczeństwa” [Fedyszak-Radziejowska 2009, s. 74].

Wiele istotnych ustaleń w zakresie przemian strukturalnych potencjału produkcyjnego w rolnictwie przedstawił Poczta, w raporcie o stanie wsi z 2010 roku. W swych szeroko zakrojonych badaniach przemian w rolnictwie objął analizą, między innymi, poziom i strukturę wsparcia sektora rolnego w Polsce środkami unijnymi i określił też stopień ich wykorzystania. Zwrócił uwagę na wiele korzystnych zmian w rolnictwie polskim po akcesji z UE [Poczta 2010, s. 41-43]. Przeobrażenia zachodzące w rolnictwie nie pozwalają na stwierdzenie, że rozwój firm usługowych będzie zadawalający. Niezbędny jest bowiem transfer kapitału prywatnego, by tego typu usługi powstały, gdyż dotychczasowy interwencjonizm państwa na rzecz rolnictwa jest mało skuteczny. Konstrukttywne zmiany w tym zakresie może wnieść racjonalne zagospodarowanie i wykorzystania funduszy strukturalnych.

PODSUMOWANIE

Jednym z istotnych warunków rozwoju obszarów wiejskich jest racjonalizacja wykorzystania zasobów pracy. Jej przesłanką jest rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, będący szansą na pomniejszenie bezrobocia. Rozwój ten zależy, między innymi, od stanu środowiska naturalnego oraz stanu i rozwoju infrastruktury społecznej, czyli od poziomu edukacji ludności wiejskiej i stanu infrastruktury technicznej, które również warunkują ten rozwój.

Przepływy nadwyżek zasobów pracy rolnictwa do różnego typu pozarolniczej działalności gospodarczej, zlokalizowanej na terenach wiejskich, są uwarunkowane powstawaniem różnych rodzajów doradztwa w zakresie możliwości tworzenia rozlicznych form przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, a także rozwojem edukacji ekologicznej ludności. Warunkiem poprawy sytuacji jest również zwiększenie możliwości dostępu do źródeł finansowania działalności gospodarczej przez wspieranie funduszy gwarancyjnych, pożyczkowych własnych i unijnych. Duże możliwości poprawy sytuacji są związane z szansami, jakie wynikają z akcesji do Unii Europejskiej, szczególnie poprzez realizację działań dostosowawczych zawartych w programach rolno-środowiskowych z lat 2004-2006 i 2007-2013.

Polityka powiększania podaży pracy skupia się wokół tworzenia nowych miejsc zatrudnienia i wymaga funduszy na inwestycje, zarówno prywatne, jak i publiczne.

Z punktu widzenia makroekonomicznego, państwo wykorzystuje instrumenty fiskalne i pieniężne, takie jak: podatki, wydatki budżetowe, stopa podatkowa w celu pobudzenia globalnego popytu, co pozwala na pomniejszenie bezrobocia, lecz udział rolników jako adresatów tych działań jest niewielki. Niezwykle istotnym instrumentem polityki makroekonomicznej państwa jest wykorzystanie ekologicznych walorów polskiego rolnictwa w postaci zagospodarowania zasobów polskich gleb, których aż 93% spełnia warunki produkcji zdrowej żywności. Rolnictwo ekologiczne jest bardziej pracochłonne niż konwencjonalne i jego rozwój może istotnie wpłynąć na pomniejszenie bezrobocia.

Należy więc zgodzić się z koncepcją zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich i uznać, że odpowiedni rozwój polskiego rolnictwa można osiągnąć

wówczas, gdy znajdzie się inną niż kraje wysoko rozwinięte drogę jego rozwoju, wykorzystując nową strategię polegającą na osiągnięciu korzyści z tak zwanej „renty zacofania”, gdyż na osiągnięcie wysoko zindustrializowanego rolnictwa krajów zachodnich w Polsce nie ma szans [Woś i Zegar 2002, s. 51-54].

Można natomiast uzyskać zadziwiająco dobre efekty, wykorzystując specyficzne dla naszego rolnictwa cechy, takie jak względnie niskie skażenie gleb, rozdrobniona struktura użytków rolnych, duże zasoby pracy na wsi i w rolnictwie. Można też stymulować rozwój nowych, bardziej efektywnych, form wytwórczości rolnej i na małych obszarach wprowadzać nowe rodzaje upraw, rozwijać produkcję nowych produktów żywnościowych, mniej skażonych niż w krajach o wysoko zindustrializowanym rolnictwie. Do tego są niezbędne inwestycje, a w szczególności inwestycje „w człowieka”, czyli edukacja. Wzrost świadomości ekologicznej rolników pozwoli na rozpoznanie szans uzyskiwania dochodów z różnych form ekologizacji rolnictwa, co wpłynie na pomniejszenie bezrobocia.

LITERATURA

- Abramowicz M., 2005. Przesłanki rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i zmian we współczesnej polityce rolnej. *Zagadn. Ekon. Roln.* 21.
- Fedyszak-Radziejowska B., 2009. Wieś i rolnictwo w cztery lata po akcesji – początek procesu integracji. W: *Życie po zmianie. Warunki życia i satysfakcja Polaków*. Red. K. Zagórski. CBOS, Wyd. Nauk Scholar, Warszawa.
- Frenkel I., 2005 a. Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian. IRWiR PAN, Warszawa.
- Frenkel I., 2005 b. Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich. Red. A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa.
- Frenkel I., 2008. Przemiany demograficzne i aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej w pierwszych latach XXI wieku. W: *Polska wieś i rolnictwo w UE. Dylematy i kierunki przemian*. Red. M. Drygas, A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa.
- Frenkel I., 2010. Ludność wiejska. Raport o stanie wsi. *Polska wieś 2010*. Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa.
- Frenkel I., Rosner A., 2001. Ludność i wiejski rynek pracy w Polsce. W: *Rynki wiejskie: ziemia, kapitał, praca*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Kalinowski S., 2004. Przeciwdziałania bezrobociu na obszarach wiejskich. *Polityka Społeczna* 8.
- Kłodziński M., 2008. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w Polsce. W: *Polska wieś i rolnictwo w UE. Dylematy i kierunki przemian*. Red. M. Drygas, A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa.
- Kociszewska I., 2002. Edukacja ekologiczna w gminach w procesie kształtowania zrównoważonego rozwoju. *Ekon. Środ.* 2, 22.
- Kociszewska I., 2010. Próba określenia niektórych przemian na obszarach wiejskich w kontekście ich zrównoważonego rozwoju. W: *Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Czynniki rozwoju obszarów wiejskich*. Red. S. Sokołowska, A. Mijał. Uniwersytet Opolski, Opole.
- Kociszewska I., Szydło W., 2005. Ekonomiczne aspekty ograniczania bezrobocia w polskim rolnictwie. W: *Agrobiznes 2005. Zmiany w agrobiznesie po przystąpieniu Polski do UE*. T. 1. Wyd. AE, Wrocław.
- Narodowy Spis Powszechny 2002. Charakterystyka Obszarów Wiejskich. 2004. Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn. www.stat.gov.pl [dostęp: 04.2012].
- Pięćek B., 2002. Wiejskie obszary problemowe w aspekcie infrastruktury. W: *Wiejskie problemy kumulacji barier rozwojowych*. Red. A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa.

- Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006. 2004. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
- Poczta W., 2010. Przemiany w rolnictwie. W: Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi. Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa.
- Polska 2004. Raport o rynku pracy oraz ubezpieczeniu społecznym. 2004. Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa.
- Rosner A., 2009. Problem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w wymiarze przestrzennym. W: Rozwój zrównoważony – teoria i praktyka ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich. Red. B. Fiedor, R. Jończy. UE, Wrocław.
- Rozwój zrównoważony – teoria i praktyka ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich. 2009. Wrocław.
- Wilkin I., 2005. O potrzebie i założeniach długookresowej wizji rozwoju wsi w Polsce. W: Rozwój obszarów wiejskich. Red. K. Zwalińska. IRWiR PAN, Warszawa, 47.
- Wilkin I., 2008. Ewolucja społeczno-ekonomicznych podstaw legitymizacji Wspólnej Polityki Rolnej. W: Polska wieś i rolnictwo w UE. Dylematy i kierunki przemian. Red. M. Drygas, A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa.
- Wilkin I., 2010. Wielofunkcyjność rolnictwa – nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie. W: Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne. Red. I. Wilkin. IRWiR PAN, Warszawa.
- Woś A., Zegar J.S., 2002. Rolnictwo społecznie zrównoważone. IERiGŻ, Warszawa.

SELECTED PROBLEMS OF SOCIOECONOMIC CHANGES IN RURAL AREAS

Summary. The paper contains the approach of description of premises related to labour resources use improvement. It is based on characteristics of changes in the number of people living in the countryside on the background of the tendencies of employment in agriculture, as well as of rural areas unemployment specificity. The author tended to verify the thesis that multifunctional development of rural areas is one of directions towards unemployment diminishing. On the other hand, it was concluded that important barriers for such a solution are both infrastructure underdevelopment and low level of professional skills of rural society. It was pointed out that a great chance for positive socioeconomic changes of the countryside is rational use of financial sources available after Poland's EU accession.

Key words: rural areas human resources, unemployment, EU funds, multifunctional development

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 18.04.2012

Do cytowania – For citation: Kociszewska I., 2012. Wybrane problemy społeczno-ekonomiczne rozwoju obszarów wiejskich. J. Agribus. Rural Dev. 2(24), 127-137.